

Соболєва О. Д.

заслужена артистка України, доцент,
Харківський національний університет
мистецтв, Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ (ПРЕДМЕТ – ВОКАЛ) ЯК ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Статтю присвячено виявленню шляхів розвитку особистісного та творчого потенціалу студента на заняттях з вокалу.

Ключові слова: естетична культура, духовний розвиток, асоціативне мислення, емоційно-психологічне співчуття, образне «вживання», емоційний слух, стилістична достовірність.

Аннотация. Соболева Е.Д. Развитие творческих способностей студентов на занятиях (предмет – вокал) как путь формирования личности. Статья посвящена выявлению путей развития личностного и творческого потенциала студента на занятиях по вокалу.

Ключевые слова: эстетическая культура, духовное развитие, ассоциативное мышление, эмоционально-психологическое сопререживание, образное «вживание», эмоциональный слух, стилистическая достоверность.

Annotation. Soboleva O.D. Development of creative capabilities of students on employments (an object is a vocal) as a way of forming of personality. The article is devoted to finding ways to develop personal and creative potential of students in the vocal lessons.

Keywords: aesthetic culture, spiritual development, associative thinking, emotional and psychological empathy, emotional hearing, stylistic authenticity.

Надійшла до редакції 14.12.2012

© Соболєва О. Д., 2012

Постановка проблеми. Становлення творчої індивідуальності є важливою умовою повноцінного розвитку особистості. Людина, яка має постійний та усвідомлений інтерес доторчості, вміє реалізувати свою творчу здібності, успішніше адаптується до змінення життєвих ситуацій, легше створює свій індивідуальний стиль діяльності, більш здатна до самовдосконалення. Творчість збагачує світосприйняття, стимулює фантазію та мистецьку уяву, тренує та розвиває пам'ять, мислення, спостережливість, цілеспрямованість, інтуїцію. Розвиток творчих здібностей є також обов'язковим компонентом навчального процесу у сфері професійного вокального виконавства.

Отже, **мета даної статті** – виявити педагогічні шляхи розвитку особистісного та творчого потенціалу студентів на заняттях з вокалу.

Результати дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства дуже актуальною є задача формування духовної культури молоді. Що таке духовність? На наш погляд, духовність – це потреба особистості, здатної до співчуття та милосердя, жити згідно ідеалів добра і краси. В освіті розвиток духовності – це складний процес цілеспрямованого педагогічного впливу на моральну сферу особистості, який сприяє виявленню потенціалу її внутрішнього світу. Цей вплив має комплексний та інтегрований характер. Він є результатом дії системи педагогічних настанов, форм, методів, прийомів. Найважливішим аспектом розвитку духовної культури є музичне мистецтво.

Творчість припускає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань та умінь, завдяки яким створюється оригінальний (іноді навіть унікальний) мистецький артефакт. У цьому процесі важливу роль відіграють творча уява, інтуїція, потреба особистості у самовиявленні, у розкритті своїх творчих можливостей (іншими словами, у креативності). При цьому, з педагогічного боку, найбільше значення має сам процес, експериментування, а не прагнення отримати певний результат. Педагог повинен заохочувати інтуїцію, натхнення та творчий пошук студентів, навчати їх не тільки ремеслу, але й виявляти в них мистецькі здібності.

Креативність у сфері вокально-виконавської музичної діяльності полягає у здатності до музично-образного мислення. Вона проявляється у творчій інтерпретації музичного тексту згідно естетичних принципів та специфики виконавської індивідуальності. Провідним завданням музиканта-виконавця є не тільки засвоєння музичного тексту, але й розуміння композиторського задуму, відтворення музичних образів, утілених у музичному творі, відбір відповідних та найбільш адекватних виконавських засобів для найточнішої передачі образних нюансів та етапів образної драматургії.

Найбільш дієвою можливістю розвитку творчих здібностей студентів на заняттях з вокалу є застосування образно-рольового принципу, який фундується на вихованні активно-емоційного сприйняття та вираження музичного образу, «вживання» у характер персонажу на основі емоційно-

психологічної емпатії (співчуття), засвоєнні почуття співпереживання в інтуїтивно-емоційній формі. Недостатньо просто розібратися в структурі твору, недостатньо щиро пережити те почуття, яке володіло автором, – необхідно «настроїти» свій внутрішній стан у резонанс з художнім образом, що допоможе творчо виявити своє власне почуття.

У процесі рольового перевтілення студент переживає почуття, що наближається до ефекту художнього катарсису. Педагогічний ефект цього прийому полягає у відпрацюванні свідомого прагнення студента до повторення, нового відтворення переживання. В особистісному аспекті цей прийом виконує функцію формування співчутливого відношення до людей і світу у цілому. Свідоме емоційне співчуття образам та ролям, які засвоюються у процесі вокального навчання, активно розвиває емоційний слух студента.

Розвиткові емоційного слуху можуть сприяти навіть розспівки та вокальні вправи, якщо педагог пропонує студентам проспівати їх у певному емоційному настрої, у декількох настроях, порівняти ці образи між собою. Наприклад, елементарну секвенцію (спрямовану на відпрацювання певного артикуляційного або технічного прийому) можна виконати переможно та скорботно, пристрасно та ніжно, меланхолійно та стривожено. Слід звернути особливу увагу студента, що у кожному разі вокальний тембр біде змінюватися, будуть висвітлюватися інші обертони, тембріві кольори, буде дещо іншою артикуляція та міміка, і навіть неусвідомлені рухи, що супроводжують виконання.

Викладачеві вокалу необхідно бути ще й актором. Якщо ідея музичного твору лише сформулювати словами, студентові цього не буде досить. Необхідно застосовувати у роботі метод «емоційного зараження», спираючись не тільки на інтелект, але й на почуття студента. Вельми корисним може бути один з відомих у театральній педагогіці прийом — «прийом ототожнення», тобто синтез свого «я» з ліричним героєм твору. Для цього необхідно є попередня робота над музичним твором (вивчення епохи, історії створення, художнього та світоглядного контекстів). Для педагога важливо також бути виразним у всіх своїх проявах, знаходити адекватну зовнішню форму вираження емоцій та почуттів. При цьому емоційний початок повинен органічно поєднуватися з аналітичним. Справжнє, відчути та продумане сприйняття музики — найактивніша форма зачленення до музики, тому що у цьому процесі активізується внутрішнє світовідчуття студентів, їх почуття та думки.

Будь-яка творчість базується на яскравих музичних враженнях. Слухаючи музику, людина чує не тільки те, що закладено у ній композитором, але й те, що народжується під її впливом у власній творчій уяві, тобто народжується сплав об'єктивного змісту музики та суб'єктивного її сприйняття.

Таким чином, засвоєння студентами способів вираження своєї індивідуальності у виконавській діяльності здійснюється у процесі накопичення та «проживання» різноманітних емоційних станів, постійна

«кристиалізація» яких призводить до нової якості – розвитку учнів як творчих духовних особистостей.

Заняття з вокалу сприяють також розвитку асоціативного мислення студентів, котре допомагає осмисленню та запам'ятовуванню інформації при зменшенні затрат часу й сил. Термін «асоціація» є центральним у багатьох філософських та психологічних концепціях (Т. Рібо, Т. Гоббс, Г. Спенсер, З. Фрейд, Р. Немов). Під цим терміном розуміється процес активного уявлення, асоціація описується як основа пам'яті. У музичній психології обґрунтування асоціативності музичного мистецтва належить К. Кірнарський, В. Петрушину, В. Медушевському та ін.

Асоціативність мислення – це унікальний механізм «перекладу» буденного у художнє. Ця здатність «піддається» розвиткові на основі формування навички побудови асоціацій. Розвинуте асоціативне мислення сприяє росту креативності особистості.

Поняття «асоціація» об'єднує всі психічні пізнавальні процеси в єдиний комплекс. Це означає, що асоціативність як зв'язок між предметами та діями, символами та відчуттями, є характерною ознакою людської психіки. Робота над розвитком асоціативного мислення стала темою великої кількості досліджень. У статті С. Казакової [3] методичні прийоми для розвитку асоціативного мислення розподілені по 4 блоках (розумового орієнтування; аудіального розвитку, емоційного розвитку, творчої спрямованості). Можна з легкістю здійснити проекцію цих педагогічних прийомів на сферу вокальної педагогіки.

У вправах першого блоку прослуховування музичних творів супроводжується низкою аналітичних завдань, а саме:

- виокремлення загальних та різних ознак творів та їх порівняння;
- виявлення логіки розвитку музичного твору;
- виконання твору зі зміною його настрою або характеру, спираючись на засвоєні музично-виконавські засоби.

У ході проведення даних завдань пропонується не тільки віднайти подібні та відмінні ознаки творів, але й проаналізувати їх. Наприклад, можна запропонувати студентам відшукати аналогії між романсами пейзажного напряму («Сирень», «Здесь хорошо», «Музика», «Острівок») у творчості С. Рахманінова, виявити, які стильові музично-виразові засоби застосовує композитор для створення знаменитого образу «рахманіновської тиші» (динаміка у межах *pianissimo*, *diminuendo* на висхідному мелодійному русі, зупинки на високих звуках (*tenuto*) з подальшим філіруванням). Наступним завданням може бути пошук відмінностей між романсами-пейзажами та драматичними романсами-монологами («Не пой, красавица», «Как мне больно», «Отрывок из Мюссе»), яким притаманні динамічні та образні контрасти.

Усвідомлення логіки розвитку музичного твору неможливо без ретельного, детального вивчення поетичного тексту творів. Серед різноманітних завдань означеного ракурсу:

- виразна вимова поетичного тексту, яка наближається до музичного іntonування;

- порівняння мовленнєвої інтонації з музичною, яка запропонована композитором;
- пошук літературних та живописних творів, споріднених за образним стилем опусу, що вивчається;
- створення власних музичних варіантів поетичної інтонації та вибір найкращого з варіантів;
- побудова причинно-наслідкових зв'язків, що обумовлюють перебіг «музичних подій» у творі, зміну емоційно-психологічного стану тощо на основі запитань Де? Коли? Куди? Навіщо? Звідки? Чому? Як?

Успішне виконання подібних завдань сприяє більшій життеподібності виконання та його психологічній достовірності.

Проаналізуємо у цьому ракурсі роман С. Рахманінова «Не пой, красавица» (на вірші О. Пушкіна). Меланхолійний настрій панує на початку романсу. Створюється асоціація за подібністю: пісні східної красуні нагадують герою пісні рідного краю. Поступово герой поглибується у свої спомини: зовнішня дія поступається місцем внутрішній (під впливом пісні герой згадує «образ милый, роковой», який до того був витіснений у його свідомості красою грузинської співачки). Створюється психологічний конфлікт між «тим, що є» і тим, «що живе у серці» – відчай та туга виплескуються у фортепіанній інтермедії. Реприза-кода передає стан відчуженості, тому що емоційний сплеск відбувся раніше.

Другий блок завдань – на розвиток аудіального контакту – розвиває увагу та пам'ять студентів, уміння «прислухатися до себе», до «навколишнього світу», «слухати» і «чути» музику.

Потрібно відпрацювати у студентів навичку прислухатися не лише до звуків навколишнього світу, але й до власних відчуттів, відтінків свого настрою.

Потрібно досягати того, щоб студенти могли втілити у розповіді, а потім у співі цілісні комплекси відчуттів та емоцій, викликаних життєвими обставинами, музичними творами, яскравими подіями тощо.

Завдання третього блоку спрямовані на розвиток емоційно-чуттєвої сфери студентів:

- уміння диференціювати власні емоційні стани;
- виявляти зв'язки з різновидами мистецтв;
- порівнювати життєві емоції з художніми.

Четвертий блок завдань розвиває розумову гнучкість студентів, їх пошукову активність через уміння переключатися з одного виду діяльності на інший, уміння виразити у вербальній формі логіку розвитку своєї думки, уміння мобілізувати у потрібний момент свою увагу та пам'ять. Він містить завдання на темброве, пластичне, мелодичне, вербальне фантазування.

Таким чином, більшість творчих розвиваючих завдань пов'язано з асоціаціями. Застосування творчих завдань, спрямованих на розвиток асоціативного мислення, сприяє розвиткові творчої особистості студента.

У музичній психології та педагогіці дуже дієвим є метод пластичного іntonування – одна з можливостей образного «вживання», при якій кожен жест, рух стають формою емоційного вираження змісту твору. Реалізація цього методу дозволить студентові

не тільки зрозуміти, але й побачити та відчути особливості емоційного строю музичного образу, зміни емоційного стану, що відбуваються у процесі розгортання музичної думки.

Значно відрізняються міміка та пластика виконавця під час виконання, наприклад, арії Снігуроньки або аріетти Купави: плавні, м'які, повільні рухи Снігуроньки, її замріяні обличчя контрастують поривчастій, пристрасній пластиці Купави, вираз обличчя якої безперервно змінюється під впливом емоцій. У процесі розвитку сюжету пластика геройній зазнає змін: пластичні лінії Купави, сповненої відчаю та горя, стають різкими та ламаними, пластика та міміка Снігуроньки, яка отримує здатність любити, стає подібною до рухів Купави на початку опери.

Педагогу доцільно пропонувати студентам побудувати зв'язки між словом, жестом та почуттям. Жест, рух, пластика мають особливу властивість узагальнювати емоційний стан. Здатність виконавця знайти такі узагальнюючі рухи, котрі могли б виразити емоційний стан музичного образу, набуває великого значення: якщо ці рухи будуть зрозумілими глядачеві та слухачеві, ефект емоційного «зарядження» підсилиться у кілька разів. Побудова пластичної та мімічної складової музичного образу – це складний творчий процес, який часто виявляє не лише ступінь акторської обдарованості студента, але й ступінь зрілості його особистості.

Таким чином, пластичне іntonування – це будь-який рух людського тіла, який викликається музикою та виражає її образ. Воно проявляється у будь-якому виді музичного мистецтва. Рухи музиканта інколи виявляють глибинні пласти музичної концепції або відтворюють нюанси музичного образу. Іноді пластичне іntonування виникає спонтанно (від «надлишку» почуттів), але педагог повинен довести студентам нерозривність музичної та пластичної виразовості, спонукаючи їх сприймати та виражати музику не тільки слухом та звуком, але й за допомогою відповідного емоції пластичного та мімічного руху.

Розвиткові творчих здібностей сприяє також вірний вибір репертуару. Важливо, щоб твори, запропоновані студентові викладачем, не тільки розвивали його професійно-технічну базу, але і його особистісні якості. Прекрасно, коли в цих творах розкриваються загальнолюдські теми, містяться сучасні проблеми. При роботі над твором студент повинен думати, давати свою відповідь на «вічні питання» людства.

З емоційного боку репертуар доцільно будувати як у відповідності до індивідуальності студента (щоб він міг яскраво виявити себе у виконанні), так і всупереч їй (щоб студент міг спробувати себе у невластивому образі). Можливо, у деяких випадках це допоможе зняти внутрішні комплекси, позбавитися стресового стану.

Найважливішою умовою формування музично-пізнавальних інтересів студентів є така організація навчального процесу, при якій кожен студент самостійно осмислює музичні знання, «формує» для образів, що ним вивчаються, загально-мистецький та культурний контекст. Таке навчання впливає на розвиток гнучкості творчого мислення студентів, сприяє збагаченню їх тезаурусу.

Великого значення для розвитку пошукової активності набуває пізнавальна діяльність, тобто потреба у новій інформації, нових враженнях, створенні цілісної світоглядної системи. Вивчаючи шедеври національної, вітчизняної та світової музичної культури, студенти починають шукати для них історико-культурні та стилізові відповідності.

Дуже важливо включати у цілісний аналіз музичних творів асоціації з творами інших видів мистецтва, з подіями історії, з етапами розвитку соціуму. Наприклад, співаючи партію Онегіна, доцільно ознайомитись з історичними передумовами виникнення поняття «дворянська честь», з соціальними законами, згідно яких формувались людські стосунки у дворянському середовищі, з дуельним кодексом, правилами етикету, поведінки, модою тих часів тощо. Зрозуміло, що треба звернутися до першоджерела – роману О. Пушкіна, проаналізувати характери персонажів та драматургію розвитку їх стосунків. Таким чином, виконання партії Онегіна збагатиться історичними нюансами, які допоможуть студентові створити переконливу інтерпретацію.

Якщо під час навчання студенти відкривають для себе закони, що є надбанням людства, а не отримують їх у «готовому вигляді», вони певною мірою долучаються до творчості, до процесу відкриття. Цей процес виявлення та розвитку творчої активності тісно поєднується з процесами психологічного «вивільнення» від обов'язковості запам'ятовування, заучування.

Висновки.

У музичній творчості провідну роль відіграє синтез емоційної чуйності і мислення, абстрактного і конкретного, логіки та інтуїції, творчої уяви й активності, здатності приймати швидкі рішення і мислити аналітично.

Завдання уроків з предмету «вокал» не повинні обмежуватися вузько професійними питаннями формування вокальної техніки, але й бути спрямованими на розвиток студента як особистості. Серед таких завдань:

1. Всебічний розвиток особистісно-творчого потенціалу студента і формування на цій основі його естетичної культури.
2. Оптимізація евристичного мислення та пізнавальної діяльності студента.
3. Розкриття перетворюючої сили музики та її впливу на внутрішню сферу людини, на її відношення до навколошньої дійсності, на ідейні, моральні і естетичні ідеали, на формування життєвої позиції.
4. Оволодіння образною мовою музичного мистецтва за допомогою засвоєння знань, формування вмінь і навичок з метою осягнення сутності музики.
5. Осягнення сутності музичної інтонації, її драматургії через різні форми вокального виконавства.

Розвитку творчих здібностей властиві певні етапи:

- накопичення вражень;
- спонтанне вираження творчого начала в зорових, сенсорно-моторних, мовних напрямках;

- усвідомлення взаємозв'язків емоційно-психологічного образного підтексту з інтонаційними, ритмічними, фактурними особливостями твору.

Подолання цих етапів здійснюється при вирішенні таких завдань:

- виховання морально-естетичної чуйності, емоційної культури студентів, розвиток фантазії, уяви при сприйманні художніх творів у їх діалектичному взаємозв'язку з навколошнім світом;
- виявлення художньо-творчих устремлінь на основі проблемних, пошукових методів навчання;
- формування музичних знань, умінь і навичок (порівняння різних музичних втілень явищ навколошнього світу; визначення за характером музики образних особливостей того чи іншого персонажа, створення його словесного і живописного портретів; осягнення виразної сутності музичної інтонації у зв'язку з музичним образом).

Таким чином, заняття з вокалу можуть дієво впливати на формування творчої особистості студентів. Під час занять реалізується естетично-творчий потенціал студента, підвищується його інтелектуальний та духовний рівень, збагачується тезаурус, розвивається творча уява. Запорукою успішності цих процесів є творчий підхід педагога до своєї роботи, усвідомлення ним важливості для студентів не тільки професійних прийомів вокальної техніки, але й виховання в них позитивних особистісних якостей.

Список літератури:

1. Александрова Н.В. Музыкально-педагогическая концепция «развитие музыкальной личности» / Н.В. Александрова. – М.: ИД «Первое сентября», 2012. – 9 с.
2. Волков С. О формировании представлений в образно-художественном мышлении музыканта исполнителя / С. Волков // Вопросы теории и эстетики музыки : [сб. ст.]. – Л., 1972. – Вып. 11. С. 184–201.
3. Казакова С. Творческие задания на уроке музыки / С. Казакова // Искусство в школе. 2006.– №2. – С. 14-17.
4. Кирнарская Д. К. Психология специальных способностей. Музыкальные способности / Д. К. Кирнарская. – М.: Таланты – XXI век, 2004. – 496 с. Корыхалова Н. Проблема объективного и субъективного в музыкально-исполнительском искусстве и ее разработка в зарубежной литературе / Н. Корыхалова // Музыкальное исполнительство: Сб. ст. — Вып. 7. — М.: Музыка, 1972. — С. 47-92.
5. Музыкальное образование — личность — культура: Сб. науч. тр. / Под ред. В.П. Фомина. Москов. гос. консерватория. — М. : Музыка, 1989. — 265 с.
6. Назайкинский Е. О психологии музыкального восприятия / Е.В. Назайкинский. — М. : Музыка, 1972. — 384 с.
7. Науменко С.И. Индивидуально-психологические особенности музыкальности / С.И. Науменко // Вопросы психологии, 1982.– № 5. – С. 21-29.
8. Никешина Н.И. Ассоциативное мышление и его развитие на уроках музыки // festival.1september.ru/articles/566293/
9. Петрушин В.И. Музыкальная психология: Учеб. пособие. – М.: Академический проект, Трикста, 2008. – 400 с.
10. Ражников В. Г. Диалоги о музыкальной педагогике/ В. Г. Ражников. – М.: Классика – XXI, 2004. – 136 с.
11. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Б.М. Теплов. – М.: Наука, 2003. – 378 с.